O‘quvchilarning psixologik rivojlanishiga ta’sir etuvchi omillar va ularni bartaraf etishning pedagogik-psixologik yechimlari

Begmatova Oqila Nug‘matovna
Toshkent viloyati Parkent tumani 36-maktab psixologi
Samatova Dilrabo
Toshkent viloyati Parkent tumani 31-maktab psixologi

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘quvchilarning psixologik rivojlanishiga ta’sir etuvchi omillar hamda ularni bartaraf etishning pedagogik-psixologik yechimlari tahlil qilingan. Ta’lim jarayonida o‘quvchilarning psixologik holati, shaxsiy rivojlanishi va o‘quv faoliyatiga ta’sir qiluvchi ijtimoiy, oilaviy, maktab muhitiga oid hamda individual omillar yoritilgan. Shuningdek, ushbu omillarning o‘quvchi shaxsiga salbiy ta’sirini kamaytirish va ijobiy psixologik muhitni shakllantirish bo‘yicha samarali pedagogik va psixologik yondashuvlar ko‘rib chiqilgan. Maqolada o‘qituvchi faoliyati, ota-onalar bilan hamkorlik, psixologik qo‘llab-quvvatlash, motivatsiyani oshirish hamda ijtimoiy-emotsional ko‘nikmalarni rivojlantirish kabi muhim yo‘nalishlar tahlil etilgan. Tadqiqot natijalari o‘quvchilarning psixologik barqarorligini ta’minlash va ularning ta’lim jarayonidagi muvaffaqiyatini oshirishda kompleks yondashuvning muhimligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: O‘quvchilar psixologiyasi, psixologik rivojlanish, ta’lim jarayoni, pedagogik yondashuv, psixologik omillar, ijtimoiy muhit, oilaviy tarbiya, maktab muhiti, motivatsiya, emotsional rivojlanish, stress, adaptatsiya, shaxs shakllanishi, psixologik yordam, o‘qituvchi roli, ijtimoiy ko‘nikmalar

O‘quvchilarning psixologik rivojlanishi zamonaviy ta’lim tizimining eng muhim va dolzarb yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Bugungi kunda maktab ta’limi nafaqat bilim berishga, balki shaxsni har tomonlama rivojlantirishga, uning psixologik barqarorligi, emotsional holati va ijtimoiy moslashuvini shakllantirishga qaratilganligi bilan ajralib turadi. Chunki o‘quvchi shaxsining to‘laqonli rivojlanishi faqat akademik bilimlar bilan emas, balki uning psixologik holati, motivatsiyasi, o‘ziga bo‘lgan ishonchi va atrof-muhit bilan munosabatlari orqali ham belgilanadi. Shu sababli o‘quvchilarning psixologik rivojlanishiga ta’sir etuvchi omillarni chuqur o‘rganish va ularni bartaraf etishning samarali pedagogik-psixologik yechimlarini ishlab chiqish bugungi kun ta’lim tizimining ustuvor vazifalaridan biri bo‘lib qolmoqda. Psixologik rivojlanish jarayoni o‘quvchining shaxs sifatida shakllanishida muhim rol o‘ynaydi. Bu jarayon o‘z ichiga bilish jarayonlari, ya’ni diqqat, xotira, tafakkur, idrok, shuningdek, emotsional va irodaviy sifatlarning rivojlanishini qamrab oladi. O‘quvchi maktab muhitiga kirib kelganidan boshlab turli ijtimoiy va psixologik omillar ta’siriga duch keladi. Ushbu omillar uning o‘qishga bo‘lgan munosabati, o‘zini baholashi, tengdoshlar bilan muloqoti hamda o‘qituvchi bilan munosabatlarini shakllantiradi. Agar bu jarayonlar to‘g‘ri tashkil etilmasa, o‘quvchida stress, motivatsiyaning pasayishi, o‘ziga ishonchsizlik va ijtimoiy moslashuv muammolari yuzaga kelishi mumkin.

Shu bilan birga, o‘quvchilarning psixologik rivojlanishiga ta’sir etuvchi omillar juda keng va murakkab tizimni tashkil etadi. Ular orasida oilaviy muhit, maktabdagi pedagogik yondashuv, tengdoshlar jamoasi, ijtimoiy muhit, axborot oqimi va hatto zamonaviy raqamli texnologiyalar ham muhim o‘rin egallaydi. Har bir omil o‘quvchi psixologiyasiga turlicha ta’sir ko‘rsatishi mumkin: ba’zilari ijobiy rivojlanishga xizmat qilsa, boshqalari esa salbiy psixologik holatlarni keltirib chiqarishi ehtimoldan xoli emas. Aynan shu sababli ta’lim jarayonida o‘quvchilarning individual xususiyatlarini

inobatga olish va ularning psixologik ehtiyojlariga mos yondashuvni tanlash muhim ahamiyat kasb etadi. Bundan tashqari, o‘qituvchining roli ham o‘quvchilarning psixologik rivojlanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Pedagog nafaqat bilim beruvchi, balki o‘quvchining psixologik holatini qo‘llab-quvvatlovchi, uning ichki imkoniyatlarini ochib beruvchi va to‘g‘ri yo‘naltiruvchi shaxs sifatida ham faoliyat yuritadi. Shu jihatdan zamonaviy o‘qituvchi psixologik bilimlarga ega bo‘lishi, o‘quvchilarning hissiy holatini tushuna olishi va ular bilan samarali muloqot o‘rnatishi zarur hisoblanadi.

O‘quvchilarning psixologik rivojlanishiga ta’sir etuvchi omillarni chuqur tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, bu jarayon murakkab va ko‘p qatlamli tizim sifatida namoyon bo‘ladi. Har bir o‘quvchining shaxsiy rivojlanishi bir nechta tashqi va ichki omillar ta’sirida shakllanadi. Ushbu omillar bir-biri bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, ularning o‘zaro ta’siri o‘quvchining psixologik holati, o‘qishga bo‘lgan munosabati hamda ijtimoiy moslashuv darajasini belgilaydi. Shu nuqtayi nazardan, psixologik rivojlanishga ta’sir etuvchi omillarni tizimli ravishda o‘rganish ta’lim jarayonida yuzaga keladigan muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etish imkonini beradi. Birinchi muhim omil sifatida oilaviy muhitni alohida ta’kidlash lozim. Oila bolaning birinchi ijtimoiylashuv muhiti bo‘lib, uning psixologik rivojlanishida asosiy rol o‘ynaydi. Ota-onalar o‘rtasidagi munosabatlar, tarbiya uslubi, bolaga bo‘lgan e’tibor va qo‘llab-quvvatlash darajasi o‘quvchining o‘ziga bo‘lgan ishonchi va emotsional barqarorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Salbiy oilaviy muhit, nizolar yoki beparvolik holatlari bolada xavotir, stress va o‘zini past baholash kabi psixologik muammolarni keltirib chiqarishi mumkin.

Ikkinchi muhim omil maktab muhiti va pedagogik jarayon hisoblanadi. O‘qituvchining o‘quvchiga bo‘lgan munosabati, darsni tashkil etish usullari, baholash tizimi va sinfdagi psixologik iqlim o‘quvchilarning rivojlanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Agar o‘qituvchi qo‘llab-quvvatlovchi, motivatsiya beruvchi va demokratik yondashuvni qo‘llasa, o‘quvchilarda o‘qishga qiziqish va faollik ortadi. Aksincha, keskin tanqid, adolatsiz baholash yoki befarqlik o‘quvchida o‘qishdan sovish va psixologik bosimni kuchaytirishi mumkin. Uchinchi omil sifatida tengdoshlar jamoasining ta’siri muhim o‘rin tutadi. O‘quvchilar ko‘p vaqtini sinf jamoasida o‘tkazgani sababli, ular bir-birining xulq-atvori, fikrlashi va emotsional holatiga bevosita ta’sir qiladi. Do‘stlar orasidagi ijobiy munosabatlar o‘quvchining o‘zini erkin his qilishi, ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirishi va jamoaga moslashuvini osonlashtiradi. Biroq salbiy guruh ta’siri, zo‘ravonlik yoki kamsitish holatlari o‘quvchining psixologik holatiga jiddiy zarar yetkazishi mumkin.

Shuningdek, zamonaviy axborot muhiti va raqamli texnologiyalar ham o‘quvchilarning psixologik rivojlanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Internet, ijtimoiy tarmoqlar va turli raqamli platformalar o‘quvchilarning fikrlash doirasini kengaytirishi bilan birga, ularda ortiqcha axborot yuklamasi, diqqatning chalg‘ishi va real hayotdan uzoqlashish kabi muammolarni ham keltirib chiqarishi mumkin. Shu sababli raqamli muhitdan to‘g‘ri foydalanishni shakllantirish ham muhim pedagogik vazifa hisoblanadi. Ichki omillar qatoriga esa o‘quvchining individual psixologik xususiyatlari kiradi. Temperament, qobiliyat, motivatsiya darajasi, o‘ziga bo‘lgan ishonch va emotsional holat har bir o‘quvchida turlicha namoyon bo‘ladi. Aynan shu individual farqlar ta’lim jarayonida differensial yondashuvni talab qiladi. Har bir o‘quvchining psixologik ehtiyojlarini hisobga olish uning rivojlanish samaradorligini oshiradi. O‘quvchilarning psixologik rivojlanishiga ta’sir etuvchi omillarni bartaraf etishda pedagogik-psixologik yondashuvlar muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy ta’lim tizimida faqat muammoni aniqlash emas, balki uning kelib chiqish sabablarini chuqur o‘rganish va samarali yechimlar ishlab chiqish asosiy vazifa hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan, o‘quvchilarda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan psixologik qiyinchiliklarni kamaytirish va ularning ijobiy rivojlanishini ta’minlash uchun kompleks yondashuv talab etiladi. Bunda pedagog, psixolog, ota-ona va o‘quvchi o‘rtasidagi hamkorlik tizimi muhim o‘rin tutadi. Birinchi navbatda, o‘quvchilarning psixologik holatini qo‘llab-quvvatlashda maktab psixologi faoliyati katta ahamiyatga ega. Psixolog

o‘quvchilarning individual xususiyatlarini o‘rganadi, ularning emotsional holatini tahlil qiladi va zarur hollarda korreksion ishlarni amalga oshiradi. Psixologik treninglar, suhbatlar, testlar va diagnostik metodlar yordamida o‘quvchilarda stress, xavotir yoki motivatsiya pasayishi kabi holatlarni aniqlash va ularni bartaraf etish mumkin bo‘ladi. Bu jarayon o‘quvchining o‘zini tushunishiga va ichki muvozanatini saqlashiga yordam beradi. Ikkinchi muhim yo‘nalish – o‘qituvchining pedagogik yondashuvidir. O‘qituvchi o‘quvchilarga nisbatan qo‘llab-quvvatlovchi, tushunuvchi va motivatsiya beruvchi munosabatda bo‘lishi lozim. Dars jarayonida interaktiv metodlardan foydalanish, o‘quvchini faol ishtirokchi sifatida jalb qilish va uning muvaffaqiyatlarini e’tirof etish psixologik rivojlanishga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Shuningdek, adolatli baholash tizimi va ijobiy psixologik muhit yaratish o‘quvchilarda o‘ziga ishonchni oshiradi. Ota-onalar bilan hamkorlik ham muhim yechimlardan biridir. Oila va maktab o‘rtasidagi uzviy aloqa o‘quvchining psixologik rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashda asosiy omil hisoblanadi. Ota-onalar farzandining ta’lim jarayonidagi holati, qiziqishlari va muammolaridan xabardor bo‘lishi, ularni tushunishi va kerakli yordamni ko‘rsatishi zarur. Oilaviy muhitda iliq munosabatlar va psixologik qo‘llab-quvvatlash bolaning o‘ziga bo‘lgan ishonchini mustahkamlaydi. Bundan tashqari, o‘quvchilarda ijtimoiy-emotsional ko‘nikmalarni rivojlantirish ham muhim pedagogik yechim hisoblanadi. Muloqot madaniyati, stressni boshqarish, konfliktlarni hal qilish va o‘zini anglash kabi ko‘nikmalar o‘quvchilarning psixologik barqarorligini oshiradi. Bu ko‘nikmalarni shakllantirish orqali o‘quvchi turli ijtimoiy vaziyatlarga moslashishni o‘rganadi va o‘z hissiyotlarini boshqarish qobiliyatini rivojlantiradi. Shuningdek, ta’lim jarayonida motivatsiyani oshirishga qaratilgan usullar ham muhim ahamiyatga ega. O‘quvchilarning qiziqishlarini inobatga olish, ularni rag‘batlantirish, kichik yutuqlarini ham e’tirof etish va ijodiy topshiriqlar berish ularning o‘qishga bo‘lgan munosabatini ijobiy tomonga o‘zgartiradi. Bu esa psixologik rivojlanishning barqaror kechishiga yordam beradi. O‘quvchilarning psixologik rivojlanishini samarali qo‘llab-quvvatlashda zamonaviy ta’lim texnologiyalaridan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda ta’lim jarayonida innovatsion yondashuvlar keng joriy etilayotgan bo‘lib, ular o‘quvchilarning faolligini oshirish, mustaqil fikrlashini rivojlantirish hamda ijobiy psixologik muhitni shakllantirishga xizmat qilmoqda. Interaktiv metodlar, muammoli ta’lim, loyihaviy faoliyat va guruhli ishlash kabi pedagogik texnologiyalar o‘quvchilarning nafaqat bilim darajasini oshiradi, balki ularning psixologik barqarorligini ham mustahkamlaydi.

Interaktiv ta’lim jarayonida o‘quvchilar faol ishtirokchi sifatida qatnashadi, bu esa ularning o‘z fikrini erkin ifoda etishiga, o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshirishga va ijtimoiy muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Ayniqsa, guruhli ishlash jarayonida o‘quvchilar bir-biri bilan fikr almashadi, muammolarni birgalikda hal qiladi va jamoaviy hamkorlik ko‘nikmalarini shakllantiradi. Bu esa ularning ijtimoiy-psixologik rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Muammoli ta’lim texnologiyasi ham o‘quvchilarning psixologik rivojlanishida muhim rol o‘ynaydi. Bunda o‘quvchilar oldiga real hayotga yaqin muammolar qo‘yiladi va ular mustaqil ravishda yechim topishga harakat qiladi. Bu jarayon o‘quvchilarda tanqidiy fikrlash, tahlil qilish va qaror qabul qilish qobiliyatlarini rivojlantiradi. Shu bilan birga, muvaffaqiyatli yechim topish o‘quvchining o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi va motivatsiyasini kuchaytiradi. Loyihaviy faoliyat esa o‘quvchilarning ijodiy va intellektual salohiyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. O‘quvchilar ma’lum bir mavzu bo‘yicha mustaqil izlanish olib boradi, axborot to‘playdi va uni tahlil qiladi. Bu jarayon ularning mustaqil ishlash ko‘nikmalarini shakllantiradi hamda psixologik jihatdan yetuk shaxs sifatida rivojlanishiga yordam beradi. Shuningdek, loyiha ustida ishlash davomida o‘quvchilar mas’uliyat, tashabbuskorlik va hamkorlik kabi muhim sifatlarni ham egallaydi. Ta’lim muhitining psixologik iqlimi ham o‘quvchilarning rivojlanishiga bevosita ta’sir qiladi. Ijobiy psixologik muhit mavjud bo‘lgan sinflarda o‘quvchilar o‘zlarini erkin his qiladi, xatolardan qo‘rqmaydi va faol ishtirok etishga intiladi. Bunday muhitni yaratishda o‘qituvchining muloqot uslubi, uning qo‘llab-quvvatlovchi yondashuvi va o‘quvchilarga nisbatan hurmatli munosabati muhim rol o‘ynaydi. Shu bilan birga, zamonaviy raqamli texnologiyalarni to‘g‘ri va me’yorida qo‘llash ham

o‘quvchilarning psixologik rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Ta’lim platformalari, elektron resurslar va multimedia vositalari o‘quvchilarning qiziqishini oshiradi, bilim olish jarayonini yanada samarali va qiziqarli qiladi. Biroq bu vositalardan ortiqcha foydalanish salbiy oqibatlarga olib kelmasligi uchun pedagogik nazorat muhim hisoblanadi.

O‘quvchilarning psixologik rivojlanishiga ta’sir etuvchi omillarni bartaraf etish jarayonida individual yondashuv tamoyili alohida ahamiyatga ega. Har bir o‘quvchi o‘ziga xos psixologik xususiyatlar, temperament, qiziqishlar va qobiliyatlarga ega bo‘lgan shaxs sifatida qaralishi lozim. Shu sababli ta’lim jarayonida bir xil yondashuvdan foydalanish har doim ham samarali natija bermaydi. Individual yondashuv esa o‘quvchining ichki imkoniyatlarini to‘liq ochib berishga, uning o‘ziga bo‘lgan ishonchini mustahkamlashga va psixologik rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashga xizmat qiladi. O‘quvchilarda ijobiy psixologik holatni shakllantirishda rag‘batlantirish va motivatsiya tizimi ham muhim o‘rin tutadi. O‘quvchining kichik yutuqlarini ham e’tirof etish, uni qo‘llab-quvvatlash va rag‘batlantirish uning o‘qishga bo‘lgan qiziqishini oshiradi. Aksincha, doimiy tanqid va salbiy baholash o‘quvchida o‘ziga ishonchsizlik va psixologik bosimni kuchaytirishi mumkin. Shu sababli o‘qituvchi har bir o‘quvchining muvaffaqiyatini ko‘ra bilishi va uni to‘g‘ri yo‘naltirishi muhim hisoblanadi. Shuningdek, maktabda psixologik xizmat tizimini rivojlantirish ham o‘quvchilarning psixologik muammolarini erta aniqlash va ularni bartaraf etishda samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi. Psixologik diagnostika, profilaktika va korreksion ishlar orqali o‘quvchilarda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan stress, xavotir, agressiya yoki motivatsiya pasayishi kabi holatlarning oldi olinadi. Bu esa ta’lim jarayonining barqaror va samarali kechishini ta’minlaydi. Bundan tashqari, sog‘lom psixologik muhitni shakllantirishda sinf jamoasining ahilligi ham muhim ahamiyatga ega. O‘quvchilar o‘rtasidagi ijobiy munosabatlar, hamkorlik va o‘zaro hurmat ularning ijtimoiy-psixologik rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Zo‘ravonlik, kamsitish yoki befarqlik kabi salbiy holatlarning oldini olish esa o‘qituvchi va maktab jamoasining asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. — Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2016. 280-b
2. E. G‘oziyev. Umumiy psixologiya. — Toshkent: O‘qituvchi, 2010.
3. Lev Vygotskiy. Tafakkur va nutq. — Moskva: Pedagogika, 1999. 210-s
4. Jon Devey. Democracy and Education. — New York: Macmillan, 1916.152-p
5. Jean Piaget. Bolaning intellektual rivojlanishi psixologiyasi. — London: Routledge, 2001.
6. R. Mavlonova. Pedagogika nazariyasi va tarixi. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2018.
7. Saviya.uz